

ŽIVALSKÉ OMEMBE V PREŽIHOVEM ROMANU *POŽGANICA* IN NJIHOVA PREVERBA V KOROŠKEM MEŽIŠKEM NAREČJU¹

Prispevek izhaja iz Prežihovega romana *Požganica*. Izpisane so povedi, v katerih so omenjene živali, njihov pomen je preverjen na geografskem področju Kota, Plata, Leš, Zagrada in Brdinj v Mežiški dolini, v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in v Kebrovih knjigah *Živali v prisposodobah 1* in *2* (1996, 1998). Naknadno so izpisi iz romana natančneje preverjeni pri izbranih informatorjih in dialektološko zapisani, in sicer leta 1999 v dveh govorih koroškega mežiškega narečja (Zagrad in Kot pri Prevaljah) in naknadno še v govoru Brdinj leta 2010. S primerjavo želimo prikazati, kako se narečju in omenjenih govorih še danes povezuje živalski svet s človeškim.

Ključne besede: Prežihov Voranc, *Požganica*, živali, koroško mežiško narečje

0 Uvod

Cilj prispevka je poiskati in razložiti živalska poimenovanja v Prežihovem romanu *Požganica* ter na osnovi izpisanih izsekov ugotoviti, kako so bili le-ti živi leta 1999 in 2010 v Mežiški dolini.²

1 Lovro Kuhar - Prežihov Voranc: *Požganica*

Lovro Kuhar - Prežihov Voranc (od leta 1893, Podgora nad Kotljami, do leta 1950, Maribor) je bil socialni realist, proletarski pisatelj, avtor kmečkih zgodb in vojnih

¹ Prispevek je spremenjen in dopolnjen iz diplomskega dela Vanje Benko *Živalski frazemi v Prežihovi Požganici in v mežiškem narečju* (1999). Mentorica: red. prof. dr. Zinka Zorko. Maribor: Pedagoška fakulteta.

² V okolici Prevalj, od koder sem doma, in v okolici Kotelj, kjer je bil doma Prežihov Voranc.

romanov. V romanu *Požganica* (1939) je pozornost usmerjena na dogajanje na Koroškem in je dokument prevratnih dni v koroškem delu naše domovine. Gre za kolektivni roman, ki nima glavne osebe in tudi ne kake ljubezenske zgodbe. Človek je presojan predvsem kot družbeno bitje. Prikazani so boj za svobodo Koroške in revolucionarni dogodki v Mežiški dolini ter med Jazbinci v letih 1918–1920. Prepletajo se socialna in narodnostna vprašanja. Roman odlikujejo lokalni dialektizmi, oblikovanje oseb, opis resničnega življenja v vsej razsežnosti in bistvenih značilnostih, živi izklesani in trdni ljudje, robat in prepričljiv jezik. Prežihov slog je krepak, stvaren, nazoren, slikovit, prepleten s koroškimi izrazi. Oblike osebnih imen čustveno in krajevno barvajo umetniško besedilo.

2 Koroško mežiško narečje

Koroška narečna skupina sega na območje Slovenije, Avstrije in Italije oziroma od Rezije v Italiji na zahodu do Selnice na vzhodu. Podjunsko narečje kot eno od štirih narečij seže z mežiškim in severnopohorsko-remšniškim podnarečjem tudi v Slovenijo (Zorko 1998: 303–315). Mežiško narečje govorijo ljudje v dolinah reke Meže in Mislinje. Na vzhodu meji na koroško severnopohorsko in na štajersko pohorsko, na jugu pa na zgornjesavinjsko in srednjesavinjsko narečje. Izgubilo je razliko med visoko in nizko intonacijo, besedna intonacija je padajoča, ohranja se pojoča stavčna melodija. Vokalni sistem mežiškega govora pozna dolge, kratke in nenaglašene samoglasnike ter dvoglasnike (*ie* → *i:ə*, ki se je razvil iz *jata*, in *uo* → *u:ə*, ki se je razvil iz etimološkega *o*). Pogosta je moderna vokalna redukcija, v soglasniškem sestavu švapanje (premena nekoč trdega *l* pred zadnjimi samoglasniki v dvoustnični *w*) in štekanje.³ Prežihov govor je bil koroško mežiško narečje oziroma natančneje govor Kotelj, ki povezuje Kotlje, Brdinje, Podgoro, Preški vrh in Uršljo goro.⁴

3 Primerjava Prežihovih živalskih poimenovanj s poimenovanji v koroškem mežiškem narečju

Med branjem *Požganice* smo izpisali vse omembe živali s sobesedilom. Sledilo je iskanje pomena v SSKJ in črpanje informacij o živalih iz obeh Kebrovih knjig *Živali v prisposodobah 1* in *2* (1996, 1998). Na terenu⁵ smo preverjali Prežihove živalske izpise iz romana. Z zbranim in posnetim gradivom smo naknadno dopolnili pomenske razlage. Od vseh informatorjev smo se leta 1999 natančneje

³ Zaradi omejenosti prostora vseh značilnosti koroškega mežiškega narečja tukaj ne navajamo. Več o tem glej Benko (1999); Benko (2008: 219–234); Logar (1993); Greenberg (2002: 27); Mikic (1974); Zorko (1998: 179); Zorko (2009: 33–49).

⁴ O Prežihovem govoru in besedju piše tudi Vačun Kolarjeva (2006: 54–55).

⁵ Leta 1999 smo obiskali 13 hiš. Pogovarjali smo se s 34 informatorji – nekaj jih je v tem obdobju do danes že umrlo; takrat so bili stari od 25 do 79 let, približno enak odstotek je bil moških in žensk, vsi so izvirali iz kmečkega okolja in so bili domačini.

in poglobljeno pogovarjali z dvema⁶, leta 2010 pa smo raziskavo razširili še v bližini rojstnega kraja Prežihovega Voranca – na Brdinjah (naselje pri Kotljah v občini Ravne na Koroškem).⁷ Pri izbranih informatorjih tako v treh govorih koroškega mežiškega narečja⁸ ugotavljamo, ali poznajo in uporabljajo Prežihovo poimenovanje živali v istem pomenu ter ali poznajo še katero povezavo živali z vsakdanjim življenjem in s človekom. Posneto gradivo na terenu je zapisano v dialektološki obliki.

V nadaljevanju prispevka so živali s tiskanimi črkami razporejene v abecednem vrstnem redu.⁹ Pri vsaki so za dvopičjem z arabskimi številkami v poševnem tisku in podčrtano izpisani izseki iz *Požganice*. Puščici sledi vsebinska razlaga izpisanega stavka/povedi/zveze. Ta se opira na pričevanja, ki smo jih pridobili na terenu na različnih kmetijah,¹⁰ pri izbranih informatorjih in iz literature. Dialektološko gradivo je zapisano v oglatih oklepajih pri vsakem izpisu iz romana.¹¹ Če se gradivo nanaša na vse ali pa na nobenega od izsekov iz romana, je to navedeno pri vsaki živali na koncu.

GOVEDO ali **ŽIVINA**: (1) *Dovolj dolgo so nas mučili kot ižno živino.* (Prežih 1971: 14) → 'Ižna živina' je s Prežihovo opombo razložena kot 'živina v igu' – v določeni vrsti kravjega jarma, ki se je nekoč uporabljal za delo v strmini. Na nekaterih kmetijah 'igo' še danes lahko vidimo in 'delati/garati kot črna živina' uporabljajo v enakem pomenu, kot je zapisano v SSKJ in pri Prežihu. Vse se nanaša na težaško in garaško delo, ki človeka hitro izčrpa.

[!Do:jst 'dɔ:lgɔ so 'nas 'ma:trali ko wp'rɛ:žno ži'vi:no. (G)]

(2) *Naraglavci so prava živina.* (Prežih 1971: 126) → Uporabljeno slabšalno v pomenu oznake surovosti človeka oziroma celo kot psovka. Domačini uporabljajo zvezo 'ta je prava živina', ki se v prenesenem pomenu uporablja za oznako pomembnih, vplivnih ljudi oziroma ljudi, ki so pri svojem delu izredno pridni, vztrajni in na neki način že deloma iztrošeni.

[!Tæsti so pa 'tək 'kəkər 'a:na ži'wi:na. (G)]

⁶ Avgust Šumah (Zagrad 1 a, rojen 1928. leta, umrl 2006.) – v nadaljevanju označen s (Š); Martin Mori (p. d. Šibovnik; Kot pri Prevaljah 24, rojen 1924. leta) – v nadaljevanju označen z (M).

⁷ Informatorica Neža Gorenšek (Brdinje 22, rojena Zabel, rojena 1923. leta, p. d. Črnjakova, na tej domačiji živi že vse življenje) – v nadaljevanju označena z (G).

⁸ Govori Zagrada nad Prevaljami, Kota pri Prevaljah in Brdinj.

⁹ Zaradi omejitve prostora so izpuščene živali, ki ne živijo s človekom, in živali, vzete iz tujega okolja. Živali, ki so pri Prežihu omenjene 1–2-krat (koza, miš, muha, osel in vol), so zastopane, ker so pogoste v vsakdanji rabi.

¹⁰ Gradivo, ki smo ga pridobili na terenu, je v nadaljevanju navedeno kot »ljudje so poznali še ...«/»ljudje so povedali še ...« ipd. Imen posameznih kmetij, kjer smo izraze slišali, v tem prispevku zaradi omejenosti prostora ne zapisujemo.

¹¹ Od katerega informatorja je pridobljeno, je označeno v okroglih oklepajih na koncu zapisanega (Š, M ali G).

(3) *Vstanite, hej, vstanite, živina zaspana!* (Prežih 1971: 246) → Uporabljeno slabšalno za skupino domobrancev in nehuman odnos do ljudi, ki so jih včasih prebujali tako kot živino (z udarci).

[Štə pa 'tək 'ga:ra ko ana žə'wi:na. (Š) B'lə so p'ra:wa ž'wa:t.¹² (M) 'Tək 'dɔ:ugo so nas 'ma:trali ko 'čərno ž'wi:no. (Š) 'Ma:trali so nas ko 'čərno ž'wi:no al pa ko ž'wa:t. (M) 'Šəti bi pa 'tək s'pa:u, 'tək 'kəkər 'a:na z'ma:trana ž'wa:t. (G)]

KOKOŠ: (1) *Toda rečem ti, vi imate kurjo pamet!* (Prežih 1971: 131) → 'Imeti kurjo pamet' (*kura* je sinonim za *kokoš*) pomeni 'biti neumen, neinteligenten'. V enaki obliki in pomenu je razložena pri Kebru (1996: 122–147) in v SSKJ.

[Wi: 'ma:te pa 'ku:rjo 'pa:met! (Š) Ti 'ma:š pa 'ku:rjo 'pa:met! (M) O, ti si pa 'tək 'ane 'pa:meti 'tək ko 'ana 'ku:ra. (G)]

(2) *Menda kura še spi.* (Prežih 1971: 195) → S 'kuro' je Prežih označil natakario, ki je bila v zgodnjih urah še vsa zaspana tako kot kure, ki postanejo aktivne šele z nastankom dneva.

[Mənda 'ku:ra še s'pi:je. (M)]

(3) *Bilo je videti, kakor kadar pade jastreb na tropo kokoši.* (Prežih 1971: 274) → Gre za tipično nasprotovanje močnejšega proti šibkejšemu, hitrejšega proti počasnejšemu, napadalca proti žrtvi; v tem primeru jastreba proti kokoši.

[Š'to je b'wɔ pa g'li:x 'tək za 'wədət, ko bə se 'a:bux na 'ku:re s'posto. (Š) B'wɔ je 'wədət, ko da je 'a:bux na'pa:du 'ku:re. (M) O, 'a:bux je pa 'ku:ro u'bi:u. (G) Šɔp 'ku:r se je 'pa:su, je pa 'a:bux p'təšo, so se pa razle'te:le. (G)]

KOZA: (1) *Tu zdolaj je bilo temno kot v kozjem rogu.* (Prežih 1971: 279) → Pogostejša kot Prežihova navezava na 'kozy' je povezava 'ugnati koga v kozji rog' – 'premagati koga, biti boljši od njega'. 'Kozji rog' se pri Prežihu nanaša na okolje, v katerem je bilo zelo temno. Na kmetijah smo slišali še: 'bilo je temno ko v mišji luknji' in 'bilo je temno ko v kurji riti'.

[Š'tɔ 'dɔ:le je (b'wɔ) 'tək 'təmno ko pa u 'ko:zjem 'rɔgu al pa ko u 'ri:ti. (Š, M) Če 'ko:zi 'ru:əx 'dɔu w'zameš, pa 'nətər pog'le:daš u 'təsti 'ru:əx, je pa 'təmno 'nətər tək, da se 'nəč ne 'vi:di ni'ka:mor. (G)]

MAČKA in MAČEK: (1) *Gabun je bil star maček.* (Prežih 1971: 77) → 'Star maček' označuje človeka – izkušenega, spretnega, prebrisanega moškega, ki se je znašel v vsaki situaciji. Poudarjena je tudi previdnost. Na kmetijah se uporablja tudi 'star lisjak', in sicer kadar želijo poudariti večjo zvitost, prebrisanost in premetenost.

[Biɥ je s'ta:r 'ma:ček. (M, Š)]

¹² Koroška beseda *ž'wa:t* (v knjižnem jeziku *žival*) v narečju pomeni tudi *živino*.

(2) Le kdor bi imel mačje oči, bi mogel iz teme razločiti nekaj postav, ki so se plazile okrog hiše. (Prežih 1971: 83) → 'Mačje oči' kažejo na dober vid v temi. Zveza je živa in pogostokrat rabljena v vsakdanjem govoru.

[Ma: 'mačje o'či:əse. (Š) Šə't 'ma 'ma:čje o'či:əse. (M) 'Ma 'ma:čje o'či:əse – 'təsti ko 'ma 'mi:xno po'se:yno 'o:ke. (G)]

(3) To niso mačje solze. (Prežih 1971: 153) → Pri Prežihu in še danes to pomeni: 'to ni majhna, nepomembna stvar' (razloženo v SSKJ in pri Kebru (1996: 193–221)).

[Š'tə pa 'ni:so 'ma:čje 'sə:uze. (Š) Š'tə 'ni:so 'ma:čje 'sə:uze. (M) 'Tə pa ni 'tək ko pa 'ma:čje 'sə:uze – če ni b'wə 'tək 'kaj 'wa:xko za na'rət, da je 'tək 'bəl trə:ba 'bə:wo kaj za 'və:det. (G)]

(4) Predli so okrog Labočanov kot mačka okrog mišje luknje. (Prežih 1971: 292) → Prežih to uporablja v smislu, da se je skupina 'volkswehrovcev' hotela prikupiti skupini Labočanov. Svojih namenov niso hoteli povedati, hoteli so ovinkariti. V SSKJ in pri Kebru (1996: 193–221) ni zapisano 'presti okoli mišje luknje', ampak 'hoditi okrog vrele kaše'. Med ljudmi je zveza v narečju še živa, le da so 'kašo' zamenjali 'igličji/jigličji' in da ne uporabljajo glagola 'presti', temveč 'hoditi'; pomen je enak.

[Xə:dli so o'kəwo 'kəkər 'ma:čka o'kəwo u'rə:ləx je:g'li:čəu. (Š) Xə:dli so o'kəwo 'kəkər 'ma:čka o'kəwo 'mi:šje 'lu:kne/o'kəwo w'rə:le 'ka:še/o'kəwo i:g'li:čəu. (M) 'Tək 'hə:di 'tam o'kə:wu 'kəkər 'ma:čka o'kə:wu w'rə:le 'žu:pe/w'rə:lix jig'li:čev. (G)]

(5) Iz svojega skrivališča je kakor mačka sledil slehernemu gibu odkritega lovca. (Prežih 1971: 325) → Nanaša se na mačjo sposobnost skrivanja in opazovanja. Šantač je pozorno opazoval gibanje lovca Nadlarja.

MIŠ: (1) Ljudje so se poskrili v mišje luknje. (Prežih 1971: 76) → Prežih je s tem označil ljudi (trgovce, uradnike, oblastnike, učitelje), ki so se prve dni prevrata poskrili v skrivališča. Primerja jih z mišjimi luknjami, z majhnimi skrivališči, ki jih je težko odkriti. Ljudje to uporabljajo v pomenu skrivanja, pogosto rečejo, da so se otroci poskrili v mišje luknje, kadar jih ne najdejo.

[Lədɨ so se posk'rəli u 'mi:šje 'wu:kne. (Š) Sk'rəlɨ so se u 'wu:kne ko 'mi:ši. (M) Posk'rəli so se u 'mi:šjo 'wu:kno. (G) Sk'rəli so se nət u 'ka:ke 'kə:te, da bi 'jix g'do ne 'na:šu. (G)]

MUHA: (1) Obletavajo ga kot muhe govno. (Prežih 1971: 374) → Uporabljena je lastnost muh, da so nadležne, niso izbirčne in gredo na vse stvari, ki so za njih zanimive. Pri Kebru (1996: 235–246) in v SSKJ je ta lastnost zapisana s frazemom 'iti kot muhe na med', Prežih pa je uporabil povezavo z 'govnom', s čimer je poudaril neizbirčnost muh, ki gredo tudi na »drek«/blato. Na kmetijah smo zasledili še: 'obletavati ga kot muhe govno' in 'iti kot muha na drek'. Domačini besedo 'drek' (prevzeta iz nemščine: *der Dreck*) uporabljajo v smislu

‘umazanije’ (Snoj 1997: 101), beseda ‘govno’ pa v praslovanščini označuje živalske in človeške iztrebke (Snoj 1997: 153), v SSKJ pa je pod prvo razlago razloženo, da se danes ta beseda uporablja za živalske iztrebke, pod drugo razlago pa beseda označuje tudi malovrednega, nepomembnega človeka. Morda lahko v narečju zmanjšano uporabo besede ‘govno’ v današnjem jeziku razložimo tudi s povezavo, da je v času Prežiha bilo v naših krajih večje število srbskih vojakov, kajti ta beseda je tudi njihova in se uporablja v smislu blata (Jurančič 1972: 242).

[Li:ətajo o'kɔwo n'je:ga 'kəkər 'mu:xe o'kɔwo d're:ka. (Š) 'Li:ətajo o'kɔ:wo n'je:ga ko 'mu:xe o'kɔwo d're:ka. (M) G're ko 'mu:xa na d're:k. (M) O'kɔ:wo 'šətəga pa 'li:ətajo 'tək 'mu:xe ko 'mu:xe o'kɔ:wo d're:ka. (G)]

(2) *Izbij mu njegove trmaste muhe iz glave.* (Prežih 1971: 403) → Zapisano v SSKJ in pri Kebru (1996: 235–246), vendar z razliko, da pridevnik ‘trmaste’ ni zapisan in ga je dodal Prežih, namesto glagola ‘prepoditi’ (ki je zapisan v SSKJ) je zapisal ‘izbiti iz glave’ v pomenu ‘neprimerne, nezaželene misli, načrte ali zahteve’. Na terenu je slišati še ‘zbiti komu muhe z/iz riti’ (pomeni, da ga je treba natepsti, da bo priden).

[Š'tək sə 'tərmast, da ti bə m'ərɔ 'təstə t'wo:je 'mu:xe z 'bu:če z'bət. (Š) Z'bi: mo 'mu:xe z g'wa:we/z 'ri:ti! (M) 'Dɔbi 'ši:bo pa mo z'bi: 'mu:xe z 'ri:ti! (M) 'Šət je pa 'tək 'tərmast, ko bi 'mu:xo ɥ g'wa:wi 'me:ɥ. (G)] ['Šət je pa 'tək 'si:tən 'tək ko pa 'ana 'mu:xa. (G)]

OSEL: (1) *Letos se pa lahko obrišeš za svoje vreče, kajti rad bi poznal tistega osla, ki bi še kaj dal.* (Prežih 1971: 108) → Prežih je povezavo z oslom uporabil v pogovoru župnika Repa in kmeta Lušina, v smislu razmišljanja župnika, da v tekočem letu ne bo ničesar več dobil zastonj. Podobna razlaga za oznako neumnega človeka je v SSKJ.

[Rat bə 'po:znɔ 'tə:stga 'o:swa, ko bə še 'kaj 'daɥ. (Š) 'Šətga 'o:swa bə 'rat 'po:znɔ, ko bə še 'kaj 'daɥ. (M) 'Šət je pa 'tək ko 'an 'o:soɥ. (G)]

PES: (1) *Začele so mu habe rasti in sem ga po pasje nagnala.* (Prežih 1971: 73) → Nanaša se na odraščajočega mladeniča, ki ga je Šoga (pijanka, prostitutka) po pasje nagnala – neusmiljeno, brezpogojno kot psa. ‘Habe’ so ‘peruti ali krila pri ptici’. ‘Začele so mu habe rasti’ pomeni, da je ‘postal domišljav’. V SSKJ je zapisano ‘mu že raste greben’, kar pomeni, da postaja domišljav, prevzetan. Na kmetijah po Koroškem uporabljajo še: ‘po marš nagnati ko psa’, ‘po pasje nagnati’ (pomeni ‘pokazati komu vrata’), ‘so mu habe zrasle’ (človeka, ki postane mogočen in vzvišen).

[Za'čɛ:le so mo 'xa:be ras'tət pa je ga po 'pa:jsjo nag'na:w. (Š) Za'čɛ:le so mo 'xa:be ras'tət pa ga je po 'pa:jsjo nag'na:wa al pa 'ma:ř 'wɔ:ntɔ. (M) 'Ki:ri je 'za:ču 'bit mo'gɔ:čən 'pər 'xi:ši, so ga pa 'pɔle po 'pa:jsjo nag'na:li. (G) Če je 'ki:ri sit'na:ro, so 'ga pa po 'pa:jsje 'wɔ:nta nag'na:li. (G)]

(2) *Ob najmanjši priliki se je zarežal kot pes.* (Prežih 1971: 77) → Pri Prežihu gre za oznako Gabuna v pomenu 'oglasiti se z zamolklim, grozečim glasom'. V SSKJ je zapisana le zveza 'zarežati se', ki pomeni 'jezno zavpiti', a ne v povezavi s psom.

[Za'rɛ:žɔ se je ko 'pəs. (Š, M)]

(3) *Bil je mišljenja, da se da vse najbolje opraviti s pasjim bičem.* (Prežih 1971: 220) → 'Pasji bič' je najverjetneje 'jahalni bič' in ga Prežih uporablja v prenesenem pomenu, da se da vse opraviti s prisilo. Ljudje te zveze ne uporabljajo več, slišati pa je povezavo z 'ježevko', 'bikovko' ali 'gajžlo'.

['Ti: 'mi:slɪʃ, da bə s 'pa:jsjem 'bi:čo ū'se na'rɛ:do. (Š) 'Šet bə sə zas'lu:žɔ 'bi:kouçe. (M) Če 'ki:ri ne ū'bɔ:ga, 'pɔl ga z 'gɛ:žli na'te:pejo. (G)]

(4) *Nas sovražijo kakor stekle pse!* (Prežih 1971: 230) → Pomeni, da nas preganjajo kakor pse, ki so zboleli za steklino. Ta zveza ni več živa, prisotna je povezava 'žleht je ko stekel pes', 'fentali nas bojo ko steklega psa' in 'obnaša se ko stekel pes'.

[Nas 'fɛ:ntajo 'tək ko pa 'pəse. (Š) 'Fəntalə nas 'bɔ:jo ko 'pəse. (M) 'Li:əta/ob'na:ša se ko s'tɛ:ko ɐpəs. (M)] [G'na:ŭ ga je ko 'pəsa. (M) G're za 'nəmo ko 'pəs. (M)]

PETELIN: (1) *Ali ga vidiš, petelina!* (Prežih 1971: 42)

['Šeti je pa 'tək mo'gɔ:čən ko 'an petə'li:n. (G)]

(2) *(...), ki so mu že začele habe rasti (...).* (Prežih 1971: 73) → Pomeni, da je moški postal mogočen, vzvišen.

[Šo'pi:ri se ko pete'li:n na g'nɔjo. (M) 'Šeti je pa 'tək mo'gɔ:čən g'ra:tu, da bi 'kər s'xa:bu. (G)]

(3) *Srdga je vžgal, da ga je dvignilo na pete kot mladega petelina.* (Prežih 1971: 79) → Gre za pogosto uporabljeno obliko v smislu 'bahavosti, oblastnosti in nadrejenosti'. Oznaka se nanaša na nadpaznika Gabuna. Uporabljeno tudi v SSKJ in pri Kebru (1996: 122–147).

[D'wi:gnawo ga je na 'pe:te ko m'wa:dga pete'li:na. (Š)]

(4) *Ta rdeči petelin!* (Prežih 1971: 119) → V kontekstu celotnega besedila je z 'rdečim petelinom' Prežih označil Pasterka. Pripisal mu je vlogo voditelja v uporu, z izrazom 'rdeč' pa je opredelil njegovo politično prepričanje. Zveza ni razložena ne v SSKJ in ne pri Kebru.

[ər'dɛ:či pete'li:n je pa 'ɔ:ɟən. (G) Po'ka:zu se je ər'dɛ:či pete'li:n.¹³(G)]

¹³ *Rdeči petelin* je tako lahko združena metafora za lastnosti petelina in za ogenj, ki je v tem primeru prispodoba za 'revolucijo, spremembo' (tudi SSKJ ima ekspr. posaditi, spustiti komu /rdečega/ petelina na streho, zažgati komu hišo).

(5) Tako so morali ti petelini utihniti. (Prežih 1971: 225) → V pomenu 'ti važiči, mogočneži'.

[ʔtək so 'mərli 'šəti pete'lini u'təxnt. (Š) Š'tək so 'mərli 'šəti pet'lini u'təxnt. (M)]

(6) V njegovem vejevju se je razkošatil rdeči petelin. (Prežih 1971: 439) → Med domačini in v *Požganici* 'rdeči petelin' simbolizira 'ogelj', revolucijo.

[ʔšət ə'r'də:č pet'lin! (Š) Šət ə'r'də:č pe'təl! (M) U nje'go:umo 'ləsə je ə'r'də:č pete'lin u'se fer'de:rbo. (Š) Ma'də:na, 'kək 'čū:dŋ p'wa:mən je 'gərta po d'rə:ujo š'wi:gno! (Š) 'Šəti 'o:jgŋ je š'wi:gno ko 'ka:čj 'rep/ko 'ka:čj 'je:zik/ko b'li:sk po 'ləsə. (M) St'rə:wa je u'da:rwa, ko bə 'ka:ča u'si:əkawa./St'rə:wa je u'da:rwa in 'o:jgŋ se je po'tə:gno na u'se 'kənce. (M)]

SVINJA in PRAŠIČ: Med domačini je izraz 'svinja' v prenesenem pomenu zelo pogost. Prežih jo uporablja v dveh pomenih, in sicer kot (1) oznako ničvrednega, malovrednega človeka in (2) psovko, predvsem za pijanega človeka ali izdajalca.

(1) Ta svinja je zadnje dni čisto odpovedal. (Prežih 1971: 28)

[ʔšəta s'vi:na je 'za:dne d'ni: 'či:st odpə'wi:ədwa. (Š) 'Šəta s'vi:na je 'za:dən 'ca:jt 'či:st odpə'wi:ədwa. (M)]

(2) Svinja, ta major, čisto navadna, stara prasica! (Prežih 1971: 29)

[ʔšəti je pa 'tək ko 'an p'ra:sec 'tam. (G)]

(3) Tu imaš, svinja, ha, tu imaš! (Prežih 1971: 38)

(4) Bil je resnična svinja. (Prežih 1971: 47)

(5) Kje je ta svinja? (Prežih 1971: 127)

[ʔkə: je 'šəto s'wəne? (Š) 'Kə: je 'šəta s'wi:na? (M)]

(6) Tega prasca ni škoda. (Prežih 1971: 203) → 'Prasec' je v tem primeru oznaka za oderuha Gnido, ki so ga na podel način ubili.

[ʔšədga p'ra:sca ni š'ko:da. (Š) Šədga p'ra:sca ni š'ko:da. (M) Šədga ni rəs ni š'ko:da, ko je 'tək ž'lə:xt 'biq. (G)]

(7) Prasica je skoraj vse počrepala. (Prežih 1971: 272) → 'Prasica' je tu mišljena kot psovka.

[ʔš'ti je pa s'kór ú'sé poč'rə:pu. (G)]

(8) To je čisto navadna svinja, ki ga je osemnajstega leta iskala vsa Mežiška dolina. (Prežih 1971: 455)

[ʔšət je 'či:st na'wa:dna s'wi:na! (Š) Šət je 'čist na'wa:dna s'wi:na! (M)]

(9) *Kakor razjarjen merjasec je sekal sem in tja po sobi.* (Prežih 1971: 197) → Prežih je 'merjasca' uporabil kot oznako za 'nemirnega, že skoraj nasilnega, jeznega človeka'. Pri Prežihu se nanaša na krčmarja v Celovcu, ki govori o političnih in socialnih razmerah tik po prvi svetovni vojni. Označuje zelo grobo govorjenje. Na obiskanih kmetijah ta izraz uporabljajo za oznako 'razjarjenega človeka, ki postaja že nasilen'. V SSKJ je prvi pomen besede 'merjasec' odrasel samec prašiča, drugi pomen pa označuje pohotnega, nasilnega moškega (krčmar je bil v romanu nasilen). V SSKJ in pri Kebru (1998: 250–259) so besedne zveze v zvezi 's svinjo' rabljene v podobni zvezi kot pri Prežihu in v današnji vsakodnevni rabi.

[ʔtək je 'sɛ:ku 'təm 'səm pa 'tɔ:ta po 'sɔ:bi ko an mər'jasc. (Š) 'Xɔdo je 'səm pa 'tɔ:ta po 'so:bi ko 'xu:t mər'jasc. (M)] [ʔšɛti je pa 'tək za'ma:zan 'kəkər 'ana s'wi:ja. (G)]

VOL: (1) *Pijani Tiče ga je pogledal kakor zaboden vol.* (Prežih 1971: 288) → Na terenu splošno znana zveza, zapisana v SSKJ in pri Kebru (1996: 59–121), in sicer v smislu 'neumno gledati'. Zanimivo je, da je v nasprotju s Kebrom pogostejša zveza 'zabodeno gledati kot vol', med domačini na obravnavanem območju pa so bolj uporabljene povezave 'gledati zabodeno kot bik' in 'gledati kot bik v nove duri', oboje v istem pomenu.

[ʔtək 'gərdo je pog'lɛ:do ko 'wo:ɥ. (Š) Pog'lɛ:do ga je ko za'bo:den 'wɔɥ/'bik 'nɔwe 'du:rj. (M)]

(2) *Glava mu je zamahedralla na volovskem vratu kakor suha kvoca v vetru.* (Prežih 1971: 289) → Nanaša na plečatega in močnega moškega, ki je kljub svoji moči v pretepu potegnil krajši konec. 'Kvoca' je narečno 'posušena hruška'.

[G'wa:wa mo je zamaxed'ra:wa na wo'lɔ:ɥskem v'ra:to 'kəkər 'su:xa k'wɔ:ca ɥ wɛ:tɔ. (Š) Na d'ri:əwo os'ta:ne 'ka:ka g'ru:ška, da se 'tək posu'šit, 'pɔl smo pa p'ra:jli, da je 'tək 'su:x 'kəkər 'ana k'wɔ:ca. (G)]

4 Ugotovitve

V romanu smo našli 74 omemb vseh živali v različnem kontekstu. V njih je predstavljenih 35 živali: 33 (94 %) jih je iz domačega okolja in dve (6 %) iz tujega okolja. Le-te bi lahko po Eriki Kržišnik (1994) razdelili na (1) *živali, živeče v domačem okolju*: (a) *živali, živeče s človekom* (14–42,4 %: bik, gos, govedo ali živina, kokoš, koza, mačka in maček, miš, muha, osel, oven, pes, petelin, svinja, vol) in (b) *živali, ne živeče s človekom* (19–57,6 %; ne živijo neposredno s človekom v/na njegovem domu, ampak so posredno povezane z njegovim življenjem: čebela, črv, deževnik, glista, jazbec, jelen, jež, kača, krt, medved, osa, podlasica, ptič in ptica, sova, trot, volk, vrana, zajec, žaba) ter (2) *na živali, živeče v tujem okolju* (2–6 %; ne živijo v naših krajih: jastreb, tiger). Informatorji so

poznali 65 (87,8 %) Prežihovih živalskih omemb iz *Požganice*, samo devet zvez (12,2 %) je bilo takšnih, ki jih ni poznal nihče od njih.¹⁴

Ugotovili smo, da je Prežih v romanu *Požganica* največkrat omenil *svinjo* (devetkrat – 12,2 %), na drugem mestu je *petelin* (šestkrat – 8,1 %), sledijo *mačka* in *maček* (petkrat – 6,8 %), *pes* (štirikrat – 5,4 %), po trikrat (4,1 %) so omenjeni *govedo*, *jazbec*, *jež*, *kokoš*, *medved*, *osa*, *ptica* in *ptič*, po dvakrat (2,7 %) *čebela*, *gos*, *krt*, *muha*, *sova*, *vol*, vse druge živali (*bik*, *črv*, *deževnik*, *glista*, *jastreb*, *jelen*, *kača*, *koza*, *miš*, *osel*, *oven*, *podlasica*, *tiger*, *trot*, *volk*, *vrana*, *zajec*, *žaba*) pa po enkrat (1,4 %).

Individualnih Prežihovih variant besednih zvez v povezavi z živalmi je natanko 24.¹⁵ Slaba tretjina (32 %) vseh Prežihovih živalskih besednih zvez je samo njegovih in jih v literaturi, ki smo jo prebirali, nismo nikjer našli.

5 Sklep

Skozi analizirane omembe živali iz *Požganice* se nam največkrat odkrivajo ljudje s svojimi slabimi lastnostmi, z jezikom so junaki in pokrajina prikazani živo in resnično. Tako je mogoče odkriti tudi prvobiten človekov odnos do živalskega sveta in narave. Živali v vsakdanjem govoru ne nastopajo le kot primerjalna fizična pojavnost ali lastnost, ki se ji nekaj pripisuje, ampak so lahko poimenovani in preneseni na človeka tudi načini njihovega obnašanja, ne da bi bila žival sploh poimenovana. Prežih je primerjal ljudi z živalmi, s katerimi je bil v stiku, to je iz svojega govornega področja (razen dveh iz tujega okolja: jastreb in tигра), na ljudi oziroma osebe iz romana *Požganica* je prenašal njihove dobre in slabe lastnosti ali dejanja.

Nekatere živalske omembe, ki so bile v rabi v Prežihovem času, so do danes izumrle, nekatere so se deloma spremenile in aktualizirale zaradi načina življenja, časa in družbenih sprememb, večina pa je še živih. To dokazujejo analize na terenu, saj so informatorji poznali 65 (87,8 %) od 74 Prežihovih živalskih omemb iz *Požganice*, samo devet zvez (12,2 %) je bilo takšnih, ki jih ni poznal nihče od njih.

Prispevek z analizo živalskih omemb iz Prežihovega romana *Požganica* potrjuje dejstvo, da je pisatelj kljub temu da je na pisni jezikovni ravni uporabljal knjižni zborni jezik, za doseganje večje ekspresivnosti in krajevne obarvanosti ohranjal

¹⁴ *Rdeči petelin* je tako lahko združena metafora za lastnosti petelina in za ogenj, ki je v tem primeru prispodoba za 'revolucijo, spremembo' (tudi SSKJ ima ekspr. posaditi, spustiti komu /rdečega/ petelina na streho, zažgati komu hišo).

¹⁵ Zaradi omejenosti prostora tukaj navajamo samo tri, ki so nam osebno najbolj zanimive. Te so: *Mežica je šumela kot razdražen osji mehur*; *Županc je nervozno zaosla po stolu*; *Glava mu je zamahedrala na volovskem vratu kakor suha kvoca v vetru*.

koroško narečno besedje in narečne možnosti upovedovanja oziroma pri pisanju izhajal iz svojega govora – koroškega mežiškega narečja.

Viri in literatura

Bajec, Anton (et. al.), 1970–1991: *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*. Ljubljana: SAZU, DZS.

Benko, Anja, 2008: Podjunsko besedje v zbirki Luke Sienčnika (1904–1989) in danes na Strojni. Košuta, Miran (ur.): *Slovenščina med kulturami/Slovenski slavistični kongres, Celovec in Pliberk [2.–4. 2010]: konferenčni zbornik*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 219–233.

Benko, Vanja, 1999: *Živalski frazemi v Prežihovi Požganici in v mežiškem narečju*. Diplomsko delo. Mentorica: Zinka Zorko. Maribor: Pedagoška fakulteta.

Debenjak, Doris, 2008: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: DZS.

Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1966: *Lovro Kuhar – Prežihov Voranc. Zbrano delo. Šesta knjiga: Požganica*. Ljubljana: DZS.

Gooders, John, 1998: *Ptiči Slovenije in Evrope*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Greenberg, Marc L., 2002: *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Aristej.

Jurančič, Janko, 1972: *Srbohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.

Karničar, Ludvik, 1994: Živali v frazeologiji koroških slovenskih narečij. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu*. Celovec: Mohorjeva družba. 119–126.

Keber, Janez, 1996: *Živali v prispodobah 1*. Celje: Mohorjeva družba.

Keber, Janez, 1998: *Živali v prispodobah 2*. Celje: Mohorjeva družba.

Kržišnik, Erika, 1987/1988: Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slava* 2/2. 143–162.

Kržišnik, Erika, 1994: *Pouk slovenščine malo drugače*. Mengeš: Different. 91–102.

Kržišnik, Erika, 1994: Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih prozih besedilih. *Slavistična revija* 38/4. 399–420.

Kržišnik, Erika, 1996: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/2. 133–154.

Kuhar, Lovro - Prežihov Voranc, 1971: *Požganica*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Naša beseda).

Kuhar, Lovro - Prežihov Voranc, 1996: *Požganica*. Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). 415–514.

Logar, Tine, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Lorenci, Marija, 1966: *Narečne posebnosti v Prežihovi Požganici*. Ravne na Koroškem: Gimnazija.

Majdič, Viktor, 1970: Frazeologija. *Naši razgledi* 19/5 (436). 138–139.

Mikic, Janez, 1974: *Govor vasi Šentanel*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani.

Mrdavšič, Janez, in Pogačnik, Jože (ur.), 1993: *Prežihov Voranc: zbornik prispevkov s simpozija ob 100-letnici rojstva*. Maribor: Kulturni forum.

Müller, Wener, 1989: *Ptice Slovenije, mali priročnik*. Koper: Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije.

Snoj, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Toporišič, Jože, 1973/1974: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19/8. 273–279.

Toporišič, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vačun Kolar, Marija Irma, 2006: *Jezik in slog v pisateljevih literarnih besedilih*. Slovenj Gradec: Cerdonis.

Zorko, Zinka, 1993: Dialektizmi v Prežihovem romanu Jamnica. Mrdavšič, Janez, in Pogačnik, Jože (ur.): *Prežihov Voranc: zbornik prispevkov s simpozija ob 100-letnici rojstva*. Maribor: Kulturni forum.

Zorko, Zinka, 1994: Samoglasniški sestavi v slovenskih narečnih bazah (ob izbranih narečnih besedilih). Orožen, Martina (ur.): *XXX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (27. 6.–16. 7. 1994): *zbornik predavanj*. 325–343.

Zorko, Zinka, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo. 290–302, 303–315, 178–188.

Zorko, Zinka, 2002: Slovenska obmejna narečja. Jesenšek, Marko (ur.): *Nacionalno, regionalno, provincialno/Slovenski slavistični kongres, Maribor, 3.–5. oktober 2002*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

Zorko, Zinka, 2009: Koroško mežiško narečje v luči novih glasoslovnih raziskav. *Slavia Centralis* 2/2. 33–49.

KOROŠKA KNJIŽNA RAZLIČICA SLOVENSKEGA JEZIKA KOT BISTVENA SESTAVINA PREŽIHOVE LITERATURE

Jezik in slog v Prežihovi individualni, umetnostni rabi pomeni in predstavlja besedno umetnost ter normo, ki ju vzpostavljajo in vzdržujejo pisateljeva literarna besedila. Poudariti želim, da Prežihov jezik in slog označuje slovenski literarno-kulturni pojav, ustvarjen s svojsko izbiro in oblikovanostjo izraznih sredstev, v dokajšnji meri povzetih po koroški knjižni različici slovenskega jezika, če že ni literarna imanenca sama.

Ključne besede: koroška knjižna različica slovenskega jezika, literarno izkustvo, literarno ustvarjeni svet, gradnik umetnostnega besedila, oblikovanost umetnostnega besedila

Izhodišča razprave

»Koroška knjižna različica slovenskega jezika« je pojem, ki ga je v slovenskem jezikoslovju uporabila Martina Orožen (1988: 24) in poudarila, da ga utemeljujeta Gutsmanova *Slovnica* (1777, 6 izdaj) in nemško-slovenski slovar, za tem pa Janežičeve vadnice, slovar in predvsem *Slovnica* 1854.

V Prežihovi literaturi, vsaj v najboljših delih, je koroška različica slovenskega knjižnega jezika po bukovnikih (da omenim le Drabosnjaka) uresničena v realistično pripovednem slogu do popolnosti. Sodobni avtor Fran Lipuš izrablja narečne starožitnosti na višji slogovni ravni in ustvari »... *globinski spoj regionalizma z univerzalizmom*« (Paternu 2004). Pomembna pa je kontinuiteta knjižnega izraza in njegova vraščenost v slovensko ljudsko izročilo na Koroškem. Prežih je pridobil razgledanost v koroškem literarnem izrazu z branjem dostopnega tiska in mohorjevč, predvsem pa mu ga je posredovala mati, ki je v

osemdesetih letih 19. stoletja šla od Šanclovih v Črni služiti v Celovec. Jezikovno je nanj vplival tudi dve leti mlajši brat Alojz, ki je v Celovcu študiral.

Navedena izhodišča za oblikovanje pisateljevega literarnega idioma dopolnjujeta dve pisateljevi izjavi. Pomembni sta za razumevanje oblikovanosti Prežihovih besednih umetnin, ki so – vsaj najvažnejša – še danes nepresežena norma in estetski standard v slovenski literaturi:

(1) V besedilu *V tujino* (Mir 1909) se je avtor literarno poimenoval *Prežekov* in zgodbo zaključil s povedjo:

Ali je bilo res tako, ne vem, meni se je tako zdelo. (ZD 1 1962: 105.)

Na videz obrobna pripomba opozori bralca, da je avtor že v najzgodnejših letih (komaj šestnajstleten) zaslutil, da s pisanjem sledi dogajanju v njemu (po)znanem predmetnem svetu, vendar mu je pri oblikovanju besedila važnejše to, »*kakor se mu je zdelo*«. Pomembna je avtorjeva zavest o tem, da piše tako, kot sam sprejema svet in kakršno »*duševno življenje je na osnovi lastnega zavedanja zgradil*« (Dilthey 1997). Tako zgodnja intuitivna slutnja o tem, kako je literarno izrazil spomin, katera izrazna sredstva je uporabil in katere jezikovno-slogovne poudarke je izpostavil, priča o avtorjevem jezikovnem in literarnem posluhu, pa tudi o naravnem daru za oblikovanje literarnih besedil.

Pripomba odraža eno najzgodnejših Prežihovih literarnih izkustev. Z izjavo bralca opozori, da literarno ustvarjeni svet v njegovem delu ni in ne želi biti posnetek predmetne dejanskosti, ampak je več: ob navezovanju na konkretni svet vsebuje tudi ustvarjalčevo razmerje do izbrane snovi. Tako avtor izrazi pripadnost realističnemu slogu z močnimi primesmi domišljije in celo mitskega.

(2) V pismu svakinji Pavli Kuhar 5. 8. 1948 pisatelj zapiše:

Mene je hudo prijel materina smrt, ker jim več dolgujem kakor pa Gustl in Lojz. Oni mi niso bili le rodna mati, ampak so bili tudi povzročiteljica skoraj vseh književnih del, ki so danes last slovenskega naroda. Oni so mi pripovedovali korene teh povesti in zgodb. (ZD 12 1990, 50–51.)

Duhovna in z njo jezikovno-slogovna podlaga avtorjevemu načinu ubeseditve sveta (predvsem raba besedišča, metaforike in skladenjske ureditve sporočenega) je po pisateljevi izjavi ustna pripoved v mežiško-podjunskem narečju. (Torej: skladno z materino življenjsko potjo, ki je tekla s Krautberškega nad Kotljami v Črno in nato v Celovec, do srečanja z bodočim možem, po rodu iz Globasnice, in njen povratak v Kotle pod Uršljo Goro.)

Pisatelj poudari, »*so mi pripovedovali korene teh povesti in zgodb*«. Koreni, ki bi jim danes z Jungom rekli arhetipi, izražajo bistvo pisateljevega literarnega idioma, njegovo prepoznavnost v slogu. Sprejemal jih je v najzgodnejšem otroštvu v intimni obliki narečja, izbrušenega v večstoletni rabi rodov in pokrajini z dokaj

utrjeno, samosvojo knjižno različico slovenskega jezika na stiku z germanskim svetom in njegovim kulturnim vplivom.

Oblikovanost Prežihovih umetnostnih besedil

Kako se koroška knjižna različica izrazi v Prežihovih literarnih besedilih? Naj odgovorim z izrisom treh najbolj opaznih jezikovnih in slogovnih potez, izraženih s tremi gradniki pisateljevega literarnega idioma, ob uvodnem odstavku v roman *Požganica*.

Močivski Petruh je bil že nekaj dni tak, kot bi sedel na žerjavici. Nikjer ga ni držalo, nikjer ni našel miru in do dela ni imel nobenega pravega veselja. Že teden dni je napravljajl steljo za zimo, a ni prišel nikamor. Znova in znova je postajal, nemirno prisluškoval v daljavo, stegoval vrat in škilil skozi smrečje. Vsa lesnata okolica je bila nekam tesnobno tiha, talovna, jesenske barve so tesnobo še večale in ob njej se je človeku stiskalo srce. (ZD 6 1966: 7.)

Ob opazni ritmični ureditvi in zvočnosti odlomka izstopijo stilemi/gradniki: poimenovanje osrednjega lika (*Močivski Petruh*), raba narečne starožitnosti (prid. *taloven*) in primera, s katero se besedilo začenja (»... *je bil tak, kot bi sedel na žerjavici*« – zadnja beseda prve povedi v romanu ustvari prvo in najgloblje sporočilno polje romana, saj se vsebinsko-pomensko navezuje na naslov).

Poimenovanje literarnih oseb

Oblika domačega imena oziroma nadimek »*Močivski*« s končniškim obrazilom -ski/-ški (kakor Osojski, grof Celjski, Turjaški, *radmanški pankrti*, *hudabivški pankrti* ...) ime pomensko dvigne nad priimek in literarni osebi pripiše najmanj pokrajinske, če ne kar plemiških lastnosti. V knjižnem jeziku takšen način tvorjenja pridevniških oblik imen za označevanje oseb ni običajen. Je posebnost Prežihovega sloga.

Osebnostno ime *Petruh*, privzeto iz narečja, je stilem in estetski gradnik besedila, ki označi osebnostne lastnosti osrednjega lika romana. Oblikovno je to ime s končniškim obrazilom -uh, ki ima v knjižni rabi običajno slabšalni sopomen ob občnih imenih (npr. lenuh, skopuh, potepuh), in je lahko tudi samostojen vzdih. V Prežihovem romanu pridobi večalni sopomen in ustvarja predstavo o zvedavem, svobodnem in uporniškem fantu.

S tako oblikovanimi imeni pisatelj označi moške like v besedilih z vojno in uporniško tematiko (izjema je roman *Doberdob*) ter poudari njihovo telesno čvrstost in prostodušnost. V besedilih učinkujejo tudi z zvočnostjo.¹

¹ Primerjaj delo Alenke Šivic Dular *O osebnih imenih in priimkih v Prežihovi Požganici* (Ravne na Koroškem 1983).

V *Požganici* so poleg imena *Petruh* tako oblikovana imena še *Anderluh/Andruh* (različici označita nacionalno pripadnost oseb: nemško in slovensko), *Blažuh*, *Floruh*, *Foltuh*; in v ostalih delih: v črtici *Levi devžej* je *Nacuh*; v noveli *Prvi spopad* sta *Francuh* in *Andruh*; v noveli *Trije posvetnjaki* je *Polduh*; v noveli *Ljubezen na odoru* je *Voruh* in ženska oblika *Voruhla*, vendar: glasovno preoblikovano knjižno obliko Lovrenc v narečno Voranc pisatelj uporabi samo enkrat, v zvezi »konjar Voranc« v *Požganici*; v romanu *Jamnica* sta *Voruh* in *Tevžuh*; v črtici *Sod* je *Matuh*.

Pisatelj z obliko imena izrazi do lika naklonjenost, mu določi nacionalno in pokrajinsko pripadnost ter ga socialno označi. V besedilih ustvarja s poimenovanji oseb izrazito vsebinsko-pomensko polje.

Oznaka socialnega statusa oseb je izrazitejša v rabi in izrabi vzdevkov – na primer po živalih so poimenovani *Dihurji*, *Jirs*, *Pram*, *Šek*, *Šoga*, *Kurjak* ... po osebah z družbenega obrobja je *Kramoh*, *Sroteji* ... Tudi *Kramoh* je preoblikovana narečna oblika besede *krmuh*. Z njo so v zgornjem kotu Mežiške doline poimenovali prišleke, ki so ostajali čez zimo na domeh in se pustili vzdrževati. V takšni obliki je uporabljeno ime v noveli *Ljubezen na odoru*: »... najstarejši sin, kateremu so rekali potolčeni Karmuh« (ZD 2 1964: 121). V črtici *Potolčeni kramoh* oblika imena pridobi nov sopomen, tako da se prvotni pomen zabriše, saj označi zapuščenega, neljubljenega otroka. Obe pomenski razsežnosti imena sta razvidni iz sobesedila v obsamorastniški noveli *Asasa*: »... le nas niso nikdar klicali za *Sroteje*, ampak za *Kramohe*« (ZD 2 1964: 276).

Izjemni sta poimenovanji berača in beračice v *Jamnici*: *Moškoplet* in *Ajta*. Sta starosvetni obliki in učinkujeta kot spačenki (kakor lika), a v besedilo vnašata sporočilno svežino. Sta jezikovna arhaizma, ki izpričujeta glasoslovne zakonitosti, po katerih se je oblikovala slovenščina v stiku z nemščino. Beseda *moškoplet* je glasovna zgoščanka besed muškat in slovenske adaptiranke nemške besede *der Blatt/list*; v narečju pomeni muškatni cvet. Po starih glasoslovnih zakonitostih je ime *Ajta* preoblikovano iz knjižne oblike imena Agata. Stara oblika je bila v vsakdanji rabi še v 17. stoletju, kot pričajo zapisi v *Črnjanskem rokopisu* (1633–1707).

Posebnost so tudi vzdevki *Veternik* in *Kurjak* v istoimenskih novelah, pa *Dovganoč/Dovganočka*, *Terc/Terba* v *Jamnici* ..., a pomensko kontrastno vlogo vzdevkom in imenom s končniškim obrazilom -uh imajo ljubkovalna moška imena z obrazilom -ej. V *Požganici* sta *Lizej* in *Otej*, v *Jamnici* so *Ladej*, *Lukej/Vuhej*, *Tinej*, *Jakej*, *Lenčej*, *Anej* ... Zanimivo: med njimi sta le dve ženski obliki ljubkovalni: *Mojcej* in *Micej* v *Požganici*. Vendar: dekliška imena imajo dostikrat končniško obrazilo -oga, da učinkujejo ob slabšalnem sopomenu tudi večalno in dekletu pripišejo določeno stopnjo odraslosti. V dveh primerih je ob takšni obliki rabljena tudi ljubkovalna različica: *Lizoga* in *Lizogica* v *Požganici* ter *Micoga* in *Micogica* v noveli *Prvi spopad*.

Raba in izraba narečne starožitnosti

Opazujemo jo ob pridevniku »taloven« v povedi iz navedenega dela *Požganice*: »Vsa lesnata okolica je bila nekam tiha, talovna ...« Opazni leksem je starinski, SSKJ ga ne zajema, v narečnih govorih je živ v vsakdanji rabi.

Pridevnik najdemo še v Pleteršniku II (665): *taloven, -vna (adj.) talovna trava = talog, die Rieswurz/vrsta rastline* (Erj.) in Bezlaju (ESSJ IV: 149): *tal (adj.) tala »kopen, brez snega (dol., notr.)«*. Prežih uporabi pridevnik tudi v samostalniški rabi v večini primerov metaforično, v prenesenih ali zamenjanih pomenih:

... kakor je bila poseka sredi gozda veličastna, drhteča, dušeča, vžigajoča in kipeča v lepem vremenu, tako je bila ozka, talovna, stokajoča in ubijajoča, ko je potonila v deževnem vremenu. (*Ljubezen na odoru*, ZD 2 1964: 133.)

Čarnoglavka je nekako talovna opazovala strojno pošast /.../ (*Prvi spopad*, ZD 2 1964: 158.)

(Meta) Večkrat je bila zadelj tega talovna, mislila je na svojo nesrečo /.../ (*Samorastniki*, ZD 2 1964: 217.)

Z očetom pa je šlo posihmal navzdol. Ne le, da je bil večinoma talovn in zamišljen /.../ (*Asasa*, ZD 2 1964: 307.)

Njena /Tonina, op. a./ talovnost je z vsakim dnevom popuščala /.../ (*V kadunji*, ZD 2 1964: 316.)

Bajta pod razvalino je čepela vsa talovna. (Stari grad, ZD 3 1971: 33.)

Pisatelj z narečno starožitnostjo ne le »regionalno barva« besedila z dialektizmom, temveč priča o zgodovinski vraščenosti ustvarjenega literarnega idioma v slovensko jezikovno izročilo. Le dvakrat rabi besedo v osnovnem pomenu, sicer pa kot poosebitev, metonimijo in ukrasni pridevek. Z njo izrazi povezanost človekovega počutja z dogajanjem v naravi oziroma kar z zemljo. V besedni umetnini pa takšem stilu gradi novo sporočilno plast.

Nekatere narečne starožitnosti iz Prežihove literature so postale del našega vsakdana, vsaj samorastniki in solzice ...

Raba in izraba primere

Tretji jezikovno-slogovni gradnik Prežihovega literarnega idioma je primera. *Požganico* uvede: »Močivski Petruh je bil že nekaj dni tak, kot bi sedel na žerjavici.« Z ljudsko prispodobo pisatelj namigne na zgodbo, ki jo v besedilu razvije, namreč zgodbo o žgočih, aktualnih in nevarnih (političnih in revolucionarnih) dogodkih, ki bodo za nosilca besedilnega dogajanja, *Petruha*, usodni. Hkrati s tem primera,

ki človekovo počutje primerja z dogajanjem v neživem svetu, ustvari v besedilu občutek pretiravanja, zbudi pozornost in poglobi vzdušje domačnosti. Avtor jo v ustvarjalnem postopku izrabí kot vsebinsko podstavo, s katero razvije zgodbo o požaru (žerjavica) – uporí in Požganici.

Podoben ustvarjalni postopek opazimo tudi v ostalih pisateljevih delih. Na primer v znameniti, za slovenski estetski čút pregrobi, primeri iz novele *Greh na odoru*, ki pa ima v razvoju slovenskega literarnega sloga izjemen pomen, kar je poudarjala Breda Pogorelec, in se glasi: »*Radmanca, ta Afra pa je bila cela kobila*«. Že ime *Radmanca* je stilem – gradnik, rabljen v besedilu sto petdesetkrat, a pomensko je stopnjevan z ritmizacijo povedi, ustvarjeno z osebnim imenom Afra, rabljenim kot poudarjeni vzklík. Zanimiva je socialna razvrstitev oseb v romanu *Jamnica* in noveli *Ljubezen na odoru*: Africa je Bunkova hči, Afrula je Radmančina hči. Tako oblikovano sporočilo najavi vsebinsko in pomensko vlogo primere s primerjavo: »... *je bila cela kobila*«. Ustvari besedilno zvezo s predstavo o njenem možu »... *s konjem sta si bila podobna*«, kot predstavo o sinovih, saj so bili *Šek, Pram, Jirs* ... kakor tudi predstavo o Radmanci, njeni biološki resnici, ki jo sama izreče z močnejšo metaforo, ko se brani vsiljivcev: »*Kuzla pa nisem*« (ZD 2 1964: 430.)

Primere so obsežno poglavje pisateljeve metaforike in njegovega literarnega idioma. Tu sem eno temeljnih vprašanj o Prežihovem jeziku in slogu zgolj zastavila.

Sklep

Prežihova literatura zajema in ukašča precejšen del koroške knjižne različice slovenskega jezika, rabljene v 18. in 19. stoletju. V pisateljevem literarnem idiomu izstopijo trije jezikovno-slogovni gradniki: poimenovanje oseb, narečne starožitnosti in primera, ki dokazujejo, da pisateljeve literarne like in številne slovenske rodove povezuje skupno jezikovno izročilo, ki ga v stiku z germanskim svetom in Evropo določajo slovenske korenine.

Pisatelj je znal iz znanih dogodkov in oseb z izbranimi izraznimi sredstvi, oprto na ljudsko govorico in koroško knjižno različico slovenskega jezika, umetnostno oblikovati zgodbe, jih vključiti v krog socialnega univerzalizma in jim dati splošno človeški pomen, živ in prepričljiv tudi v našem času medmrežja in virtualnih svetov.

Raziskava je razkrila, da gre v izbranem korpusu literarnih besedil za splet in organski preplet jezikovno-slogovnega tkiva, ki učinkuje na štirih ravneh. Izoblikovale so se in potrdile v paradigmi, ki se kaže:

- v izbiri jezikovno-slogovnih sredstev,
- v jezikovno-slogovnih poudarkih besedilnega sporočila,
- v ustvarjenih vsebinsko-pomenskih poljih in
- v vsebinsko-pomenskih zvezah s sobesedilom in ostalimi deli avtorjevega literarnega opusa.

Viri in literatura

Bezljaj, France, 1976–2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–IV*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik, Mladinska knjiga.

Dilthey, W. Po, 1997: *DTV Atlas filozofije*. Ljubljana: DZS. 181.

Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1961–1990: *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Zbrano delo. Dvanajst knjig*. Ljubljana: DZS.

Kmecl, Matjaž, 1976: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Borec.

Logar, Tine, 1975: *Slovenska narečja. Kondor*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Mrdavšič, Janez (ur.) 1983: *Odmev živega človeka in krajine. Spominsko srečanje ob devetdesetletnici Prežihovega rojstva*. Ravne na Koroškem: Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika, Kulturna skupnost.

Orožen, Martina, 1988: Narečje in knjižni jezik. Pogorelec, Breda (ur.): *24. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 24.

Paternu, Boris, 2004: Florjan Lipuš. Prešernova nagrada 2004. *Delo*.

Pleteršnik, Maks, 1974: *Slovensko-nemški slovar I–II*. Reproducirani ponatis. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V, 1970–1991. Ljubljana: SAZU, DZS.

Toporišič, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: ZRC, SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Vačun Kolar, Marija Irma, 2006: *Prežihov ustvarjeni svet*. Slovenj Gradec: Cerdonis.

